

George // *Orientalia Christiana Periodica*. – 2007. – Vol. 73, fasc. 2. – P. 311-345; 6. Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVII-XVIII ст. – К., 1988. – С. 13-17; 7. Кабанець Є.П. Історія печерської канонізації та стислі відомості про печерських святих // *Дива печер лаврських*. – К., 1997. – С. 48-49; 8. Кондратюк А.Ю. Розписи церкви Спаса на Берестові доби Петра Могили. Проблематика і перспективи дослідження – // *Студії мистецтвознавчі*. – К., 2008. – № 4. – С. 41-55; 9. Кондратюк А.Ю. Розписи церкви Спаса на Берестові в контексті поствізантійського мистецтва: до постановки проблеми // *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції*. – К., 2015. – С. 68-70; 10. Міляева Л.С. Митрополит Петро Могила і мистецтво Києва 30-40 рр. XVII ст. // *Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство*. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 161-171; 11. Петров Н.И. Древняя стенопись киевской Спасской на Берестове церкви // *Труды Киевской духовной академии*. – К., 1908. – № 2. – С. 266-298; 12. Ченцова В.Г. Мелетий Сириг – автор письма живописцев братьев Иоанна и Георгия московскому патриарху Никону // *Филевские чтения. Тезисы VIII науч. конф. 16-18 декабря 2003 г.* – М., 2003. – С. 79-80; 13. Pillat C. Ansamblurile de pictură de la mănăstirea Plătărești și biserica din Dobreni // *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*. 1971. – Vol. 40, N. 3. – P. 95-110; 14. Pillat C. Tradiție și inovație în iconografia picturii Țării Românești din epoca lui Matei Basarab // *Studii și cercetări de istoria arte. Seria «Artă plastică»*. – București, 1973. – T. 20 (2). – P. 273-295; 15. Pillat C. Pictura murală in epoca Lui Matei Basarab. – București, 1980; 16. Popa C. Le monastère de Plumbuita. – Bucarest, 1968; 17. Δηληγιάννης Δ. Ελληνες ζωγράφοι σε μονες της Ρουμανίας, 14ος-19ος αι // *Το ξεις του ορθόδοξου μοναχισμού, 9ος-20ος αι Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Οι Οι δρόμοι του ορθόδοξου μοναχισμού: Πορευθέντες μάθετε»*. Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου 1994. – Αθήνα, 1996, 1996; 18. Δρακοπούλου Ε. Ελληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1850). – Αθήνα, 2010. – Τ. 3.

УДК 903:069(498.6)„185/194”

Іван САНДУЛЯК

АРХЕОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ В МУЗЕЯХ БУКОВИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті висвітлюються витоки, етапи становлення і розвитку археологічної науки на Буковині. Подаються імена відомих буковинських науковців-археологів та колекціонерів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., які доклали чимало зусиль у справі накопичення та вивчення археологічних арте-

фактів і старожитностей. Описуються археологічні знахідки з музейних та приватних колекцій. Окремо автор подає широкий пласт інформації про тогочасні музейні заклади, які функціонували на теренах буковинського краю, де експонувалися численні археологічні знахідки.

Ключові слова: археологія, музеї Буковини, буковинські старожитності, музеї Чернівців, археологічні колекції та колекціонери, музейні експонати.

Іван САНДУЛЯК

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ КОЛЛЕКЦИИ В МУЗЕЯХ БУКОВИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВВ.

В статье освещаются истоки, этапы становления и развития археологической науки на Буковине. Подаются имена известных буковинских учёных-археологов и коллекционеров второй половины XIX – первой половины XX вв., которые приложили немало усилий в деле накопления и изучения археологических артефактов и древностей. Описываются археологические находки из музейных и частных коллекций. Отдельно автор подаёт широкий пласт информации о музейных учреждениях того времени, которые функционировали на территории буковинского края, и где экспонировались многочисленные археологические находки.

Ключевые слова: археология, музеи Буковины, буковинские древности, музеи Черновцов, археологические коллекции и коллекционеры, музейные экспонаты.

Ivan SANDULIAK

ARCHEOLOGICAL COLLECTIONS IN MUSEUMS OF BUKOVYNA IN LATE 19TH CENTURY AND EARLY 20TH CENTURY

The article goes on to canvas the origins and development stages of archeological science in Bukovyna. The names of famous Bukovynian scientists, archeologists, novices, amateurs and collectors of the late 19th - early 20th century, who made great efforts to collect and study archeological artifacts and antiquities are given in the article . Namely

they are: Franz Adolf Wickenhauser (1809-1891), Joseph Sombati (1853-1943), Raimund Friedrich Kaindl (1866-1930), Karl Adolf Romstorfer, Josef Eduard von Gutter (1809-1886), Dionisie Olinescu (1852-1924), Ivan Prokopovych (1858-1928), Paul Reinecke (1872-1958), Volodymyr Milkovych (1857-1920), Theodore Wolf (1847-1918), Gregory Kupchanko (1849-1902) and others. They also participated in collecting, description and classification of the first archeological collections which consisted of artifacts found on the territory of Bukovyna.

The second half of the 20th century saw the existence of a number of collections in Chernivtsi which had regional character. First of all, those were paleontological and archeological objects, coins, articles of medieval period etc. Among the owners we can mention such collectors as Epaminondas Buchevskyi (1843-1891), Zakhar Voronka, Basil Morariu, Volodymyr Vasylovskyi, Diomid Nosiievych, Onufrii Myronovych, F. Wickenhauser, Emmanuel Chuntuliak, Emil Kozub, Mykhailo Drachyns'kyi, D. Olinesku and others.

As we know, the Romanian Archeological Society founded by D. Olinesku was established in Chernivtsi in 1886. There was also a collection of local folklore and numismatic collection in this Society. It was based on the collection made by J. Guttera in Siret, which his wife donated to the Society after her husband's death. Within a short period of time the collection was supplemented by some gifts from private collectors.

The city museum of Suceava, founded in 1900 became the second institution after the Chernivtsi Regional Museum where a large archeological collection was formed. The collecting was being conducted due to the active sponsorship of I. Porumbescu, Sh. Repta, V. Premizha, D. Isopescu, and J. Fleischer. The first catalogue of archeological findings on the territory of Bukovyna was compiled within 1831-1832, and it was called "The catalogue of organic remnants."

Considering the backgrounds of Siret museum establishing, it should be noted that in the late 19th century the Siret Archeologists Society was the most powerful center for collecting archeological antiquities in Bukovyna. It is commonly acknowledged that the Society has been functioning in the museum since its establishment and was the initiator

of its foundation. The number of members of the Society in the 70's – 80's of 19th century was more than a hundred people – twice more than in Chernivtsi in this period. It was this Society that collected and sent to Bucharest State Historical Museum the biggest number of archeological artifacts gathered in the Bukovyna region. J. Gutter was its founder, who at the time served in Suceava garrison. He later retired and was Siret's mayor throughout 1870-1872. During this time, as a mayor, he put a lot of effort to create a museum collection and archeological collection in Siret. He also organized several archeological expeditions that conducted excavations in the vicinity of Siret. Romanian Siret archeological collection of antiquities of J. Gutter was the best both in Bukovyna and Romania.

It is an interesting fact that at the beginning of the 20th century more than a thousand archeological exhibits - from the Stone Age to the Middle Ages (18th – 19th century) were preserved in museums of Bukovyna. Large-scale excavations during 1893-1895 were conducted by K. Romshtorfer in Suceava, in the capital fortress. In particular, he found numerous fragments of pottery from the Bronze Age on the territory of the fortress. The basis of the museum's collection at the end of the 90's in 19th century in Suceava made pottery of Neolithic and Chalcolithic era, stone and bronze axes, early medieval jewelry and weapons.

Keywords: *archeology, museums of Bukovyna, Bukovyna antiquities, museums of Chernivtsi, archeological collections and collectors, museum exhibits.*

Проблематика, пов'язана з комплексним дослідженням історії музейної справи на Буковині, колекціонуванням та експонуванням археологічних артефактів, з різних причин і на сьогоднішній день залишається недостатньо розробленою, а отже, є актуальною й перспективною для вивчення. Разом з тим, деяка інформація про археологічні старожитності краю, які експонувалися в музейних закладах різних буковинських міст, у тому числі й самих Чернівцях, протягом другої половини ХІХ ст., міститься, зокрема, у спільних статтях директора Чернівецького обласного краєзнавчого музею Олени Затуловської та доцента Чернівець-

кого національного університету імені Юрія Федьковича Ігоря Піддубного [18, 19], які побачили світ на початку ХХІ ст.

Крім того, доречно відзначити, що виділеної тематики у своїх наукових доробках [25, 26] торкнувся чернівецький історик-краєзнавець Дмитро Танащик, акцентуючи увагу саме на висвітленні процесу збирання перших археологічних колекцій як приватних, так і державних за часів Австро-Угорської імперії. Дотичні матеріали свого часу опублікували знані чернівецькі археологи – Любомир Михайлина та Сергій Пивоваров [23, 24]. Деякі дані на цю тему фігурують у статтях Олега Шманька [28], Світлани Фрунчак і Андрія Фантуха [27]. Окреслену проблематику також аналізує історик та археолог, асистент кафедри етнології, античної та середньовічної історії ЧНУ Микола Ільків у брошурі „Археологічні старожитності Чернівецької області (палеоліт – епоха бронзи)” [22], подаючи свідчення про відомих буковинських археологів ХІХ ст., які своїми науковими студіями вплинули на активізацію розвитку археології та музейного колекціонування на терені Буковини. Дотичні питання він також розглядає у двох наукових статтях [20, 21].

Окремий, достатньо великий пласт наукових публікацій, крім австрійських вчених, зокрема Рудольфа Гассауера (1885–1952) [36], репрезентує румунська історіографія ХХ ст. – початку ХХІ ст. Серед найбільш вагомих в науковому плані статей і монографій можна виділити роботи Сімеона Релі (1882–1945) [50], Іона Грамаде (1886-1917) (мал. 1) [37], Мірчі Ангеліну [29], Мірчі Бабеша [30], Димітрія Ватаманюка [51, 52], Іона Опрі [49], Богдана Нікуліке [45-48], Мірчі Ігната [40-44], Мірчі Грігоровіце [38], Еміля Еманді [35], Адіни Боронянц [31], Міхая Чяушу [32] та ін. [33, 34, 39], де автори розглядають низку аспектів та питань, пов'язаних саме зі становленням музейної справи, розвитком археології на Буковині, колекціонуванням археологічних старожитностей в австро-угорський та румунський періоди.

З іншого боку, необхідно констатувати, що джерельна база

Мал. 1. Іон Грамаде.

цієї публікації ґрунтується у першу чергу на матеріалах Державного архіву Чернівецької області [1-5], а також на повідомленнях та свідченнях, які зберігаються у щорічнику крайового музею Чернівців [6], листуванні багатьох вчених краю, польових археологічних звітах тощо. Високим рівнем фактології та аналітичних узагальнень позначені археологічно-музейні доробки Іона Андієшеску (1888–1944)

[7], Леки Мораріу (1888–1963) [8, 9], Діонісія Олінеску (1852–1924) [10-17], де автори описують, класифікують і характеризують знайдені під час експедицій археологічні старожитності. Одночасно згадувані вчені подають як фахівці розгорнуті свідчення й про приватні та музейні колекції археологічних артефактів, знайдених на території Буковини протягом останньої третини ХІХ ст.

Переходячи до висвітлення даної проблеми, доречно зазначити, що біля витоків становлення та розвитку археологічної науки на Буковині стояли як знані науковці, так і початківці-аматори. Серед них – Франц Адольф Вікенгаузер (1809–1891), Йозеф Сомбаті (1853–1943), Раймунд Кайндль (1866–1930), Карл Ромшторфер (1854–1916), Йозеф Едуард фон Гуттер (1809–1886), Д. Олінеску, Іван Прокопович (1858–1928), Пауль Рейнеке (1872–1958), Володимир Мількович (1857–1920), Федір Вовк (1847–1918), Григорій Купчанко (1849–1902) та ін. [22, с.12]. Вони також долучились до збирання, опису та класифікації перших археологічних

Мал. 2. Емануїл Чунтуляк.

колекцій, складених з артефактів, знайдених на терені Буковини.

До другої половини XIX століття відноситься існування в Чернівцях цілого ряду колекцій краєзнавчого характеру. Це, перш за все, археологічні та палеонтологічні об'єкти, монети, предмети середньовічної доби тощо. Серед власників можна назвати таких колекціонерів, як Епамінандос Бучевський (1843–1891), Захар Воронка (1851–1920), Василь Мораріу, Володимир Василовський, Діомід Носієвич,

Онуфрій Миронович, Ф. Вікенгаузер, Емануїл Чунтуляк (1846–1903) (мал. 2), Еміль Козуб, Михайло Драчинський, Д. Олінеску та ряд інших [6, с. 4].

Як відомо, у 1886 р. в Чернівцях було створено румунське археологічне товариство, засноване Д. Олінеску (мал. 3). При товаристві також існувала колекція краєзнавчого характеру та нумізматична збірка. Виникла вона на основі зібрання Й. Гутера із Сірега, яке його дружина після смерті чоловіка передала Товариству [18, с. 3]. Протягом короткого часу колекція поповнилась за рахунок дарів деяких приватних колекціонерів [6, с. 4].

Другий етап у розвитку колекціонування археологічних знахідок пов'язаний з діяльністю таких відомих буковинських науковців та колекціонерів кінця XIX – початку XX ст., як Й. Гуттер,

Мал. 3. Діонісій Олінеску.

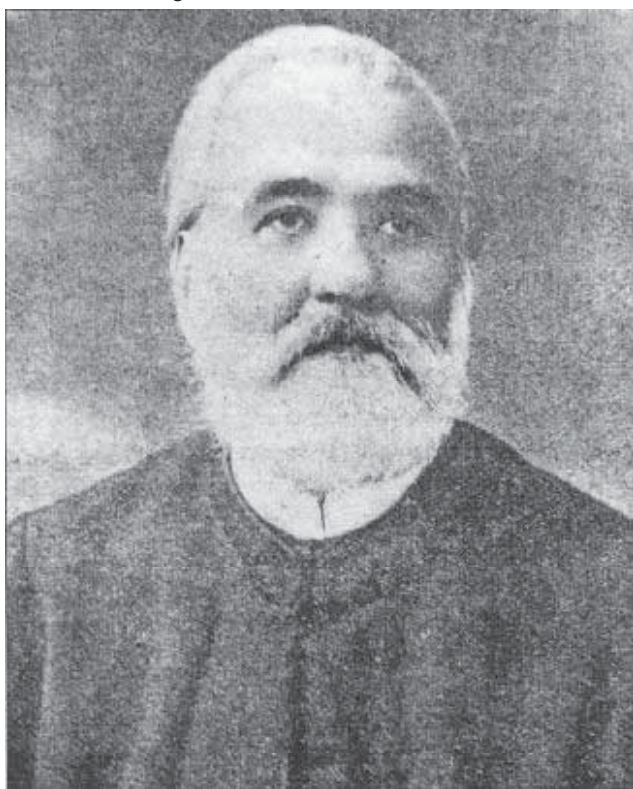
Мал. 4. Іраклій Порумбеску.

Константин Мораріу (1854–1927), Василій Томка, Димітрій Дан (1856–1927), Іраклій Порумбеску (1823–1896) (мал. 4), Ісидор Ончул (1834–1897), Штефан Репта (1834–1897), Анімпадист Дашкевич, Йозеф Флейшер (1857–1900), К. Мораріу (мал. 5), Віктор Преміж, Димітрій Ісопеску (1839–1901), Ф. Вікенгаузер, Франц Логес (1864–1914), Сіміон Флоря Маріан (1847–1907). Не останню роль відіграв і відомий тогочасний колекціонер археологічних знахідок на Буковині Д. Олінеску. Варто також зазнача-

чити, що протягом останньої чверті XIX – й до початку Першої світової війни археологічні колекції сформувались і репрезентувались для огляду в таких мистецько-культурних закладах, як Спілка музею в Сереті, Румунська археологічна спілка Буковини. Окремі археологічні колекції на початок XX ст. мали також: Крайовий музей Чернівців, музей м. Сучава, університетський музей м. Чернівці.

Вищезгадані науковці та колекціонери публікували свої статті та повідомлення про знайдені та придбані археологічні артефакти в таких буковинських газетах і журналах, як: „Jahrbuch der Bukowiner Landes-Museums” („Щорічник Буковинського крайового музею”), „Czernowitzer Zeitung”, („Чернівецька газета”)

„Czernowitzer Wochenblatt” („Чернівецький тижневик”), „Буковина” (виходила у Чернівцях), „Revista politică” („Політичний журнал” – виходив у Сучаві). Матеріали, де висвітлювались археологічні знахідки з Буковини, публікувались також за австрійської доби в центральних імперських періодичних виданнях. Зокрема, це „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft” („Повідомлення Антропологічного товариства”), „Mitteilungen der K. K. [Kaiserlich-Königlichen] Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale” („Повідомлення ц-к. Центральної комісії з вивчення і збереження пам’яток мистецтва та історії”), „Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale” („Щорічник

Мал. 5. Константин Морариу.

ц-к. Центральної комісії з вивчення і збереження пам’яток мистецтва та історії”).

В румунський період найбільш авторитетним експертом, колекціонером, археологом, а також дослідником наукового, культурного та мистецького життя Буковини був вже згаданий вище Д. Олі-

неску, який 1894 р. першим склав загальну археологічну карту Буковини [48, с. 9]. Крім того, цей вчений-краєзнавець здійснив свій внесок і в буковинську музеографію міжвоєнного періоду. Важливо також відзначити, що до розвитку музейної справи на Буковині долучились такі відомі румунські фахівці першої половини ХХ ст., як Олександр Одобеску (1834–1895), Грігоре Точілеску (1850–1909), Теохарь Антонеску, Теодор Бурада, Некулай Велдічану, Грігоре Бучуряну (1855–1907), Георге Діаманді [48, с. 9]. Заслуговує на увагу в галузі розвитку музейної справи на Буковині у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. й Румунська археологічна спілка Буковини.

Перші археологічні колекції на Буковині налічували артефакти різних найдавніших епох – неоліту, енеоліту, палеоліту, залізної доби та епохи раннього християнства. Перші ґрунтовні публікації про археологічні знахідки на Буковині здійснили Й. Сомбаті (мал. 6), П. Райнеке, К. Ромшторфер в щорічниках крайового музею. Й. Сомбаті був першим археологом, який написав нарис з археології Буковини. Ця книга побачила світ у Відні 1899 р. [48, с. 13].

Мал. 6. Йозеф Сомбаті.

Цікаво відзначити, що кошти на перші буковинські археологічні колекції свого часу виділяли митрополит Сільвестр Мораріу-Андрієвич (1818–1895) (мал. 7) й священник К. Мораріу – його син. Перша офіційна велика колекція археологічних пам'яток Буковини була відкрита для огляду чернівчан та гостей міста у 1893 р. в крайовому музеї. Разом з тим не можна не згадати, що перша приватна колекція археологічних старо-

Мал. 7. Митрополит Сільвестр Мораріу-Андрієвич.

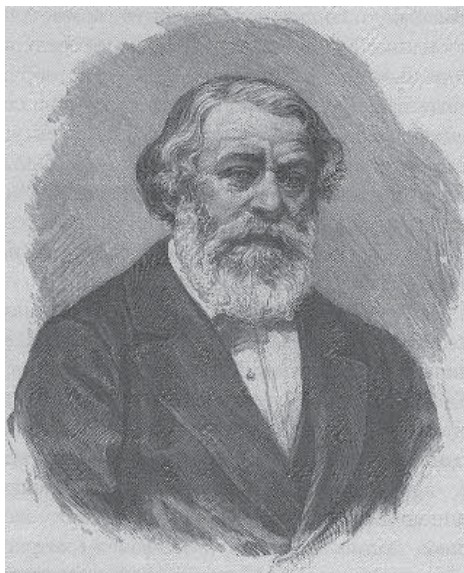
житностей була репрезентована для огляду ще у 1870 р. в приміщенні спілки Сіретського музею. Її організатором став капітан Й. Гуттер; він-таки став першим головою буковинської археологічної спілки [48, с. 14].

Якщо ж говорити про витоки музейної справи на Буковині, то збереглися дані про те, що 1817 р. у Чернівцях в одному із залів ліцею була відкрита для відвідування невеличка шкільна археологічна колекція. 1828 р., тобто через одинадцять років, ця колекція була узаконена – отримала відповідний дозвіл на існування і патент, яким дозволялося крайовою владою її відвідувати всім бажаючим. У тому ж році відбулась й інвентаризація всіх експонатів колекції. Кожна археологічна пам'ятка отримала відповідну облікову картку з повною науковою атрибуцією. Крім того, на підставі цих карток одночасно була створена і картотека всієї колекції за музейними вимогами. Як констатує сучасний румунський дослідник Богдан Петру Нікуліке, цю колекцію і цю картотеку можна вважати основою першого археологічного зібрання на Буковині музейного типу [48, с. 14].

Надалі Арон Пумнул (1818-1866) (мал. 8), Євдоксій Гурмузакі (1812–1874) (мал. 9) та Георгіє Костін доклали багато зусиль, щоби ця колекція значно розширилась і перетворилась на музейну

Мал. 8. Арон Пумнул.

Мал. 9. Євдоксій Гурмузакі.

експозицію. Ці діячі також долучилися до організації і становлення Співки румунських археологів Буковини (1886 р.). Своім офіруванням розвитку колекціонування археологічних старожитностей сприяли такі відомі культурні й політичні діячі, як Орест Попеску, З. Воронка, Е. Бучевський, Е. Чунтуляк, В. Мораріу, Емануїл Сатко та барон Ніколай Мустаце. Про їхню благодійність та меценатство на ниві музейного колекціонування ще 1908 р.

згадував Іон Ґрамаде [46, с. 5].

Після Чернівецького крайового музею другим закладом, де сформувалась велика археологічна колекція, став міський музей Сучави, який заснований 1900 р. Збирання його колекцій відбувалось за активної спонсорської допомоги І. Порумбеску, Ш. Репти, В. Преміжа, Д. Ісопеску, Й. Флейшера. Перший каталог археологічних знахідок на терені Буковини було складено протягом 1831–1832 рр. і називався він „Каталог органічних решток” [48, с. 19].

Доречно згадати, що представники румунської діаспори – письменники, поети, художники, науковці з другої половини 70-х рр. ХІХ ст. (після виходу в румунському королівстві двох загальнодержавних законів – від 5 жовтня 1864 р. та від 10 квітня 1874 р., які визначали і регламентували засади збирання та колекціонування, в першу чергу, археологічних старожитностей доби Античності та Середньовіччя) активно долучилися до збирання археологічних артефактів і передачі їх до Яського та Бухаресть-

Мал. 10. Некулаї Белдічану.

кого музеїв історії [30, с. 322]. Крім того, цілий ряд тогочасних відомих румунських колекціонерів охоче збирали археологічні пам'ятки, знайдені на території Буковини. Серед них можна згадати археологічні зібрання Чезара Боняка, Скарлата Росетті, Дмитрія Стурдзи, Петру Енчулеску, Н. Белдічану (мал. 10), Г. Бучуряну, Дмитрія Буткулеску, Ніколай Мавроса, Владіміра Бларембурга, Михалачос Ґіка [48, с. 21].

Разом з тим ці колекціонери не мали професійних навичок і не були фахівцями; тому їхні колекції були не систематизовані і багато речей мали випадковий характер. Першим колекціонером, який зайнявся систематизацією та класифікацією археологічних решток, у тому числі і з Буковини, став вже згадуваний О. Одобеску (1834–1895). Саме він – професор Бухарестського королівського університету – почав читати лекції з археології з 1874 р., а у 1877 р. видав відому „Історію археології”, де вмістив відповідний матеріал про буковинські археологічні старожитності [33, с.52]. Наступник О. Одобеску по кафедрі – Г. Точілеску, продовжив активно збирати й аналізувати археологічний матеріал, який щороку поповнювався внаслідок збільшення кількості археологічних експедицій. Означена тенденція стосувалась і буковинського краю; найбільше буковинський регіон давав археологічних знахідок, пов'язаних з трипільською культурою [33, с. 52].

Перший вчений, який розпочав наукове дослідження буковинських археологічних пам'яток (а почав він з огляду та опису зібрань буковинських колекціонерів-аматорів), – це Дмитрій Ончул (1856–1923). Не менший внесок у розвиток буковинського

Мал. 11. Ніколай Йорга.

музейництва здійснив у подальшому і Ніколай Йорґа (1871-1940) (мал. 11) [48, с. 23].

Першим кроком, який ознаменував початок офіційного колекціонування на Буковині археологічних старожитностей, мабуть, можна вважати постанову Чернівецької православної консисторії від 16 вересня 1828 р. за № 57481, де чітко регламентувались дії осіб, які знайшли будь-які історичні пам'ятки, археологічні артефакти та старовинні монети. Згідно з цим консисторським документом особа, яка знайшла будь-яку старовинну річ, мала зафіксувати її місцезнаходження, записати дату знайдення і віднести її до відповідних державних органів. В документі також конкретизуються основні види можливих знахідок, які підлягають обов'язковій здачі. Зокрема, це мармурові чи бронзові статуї (цілі, пошкоджені, або їхні фрагменти), статуетки з металу (золото, срібло, бронза), статуетки з глини або теракоти, фігурки святих, хрести-інколпіони, мощевики, персні, зброя, вази, вироби з фарфору, ікони, монети, будь-які камені з різними написами, керамічний посуд, старовинні могильні штучно оброблені плити. Згідно з цим документом жителям краю рекомендували знайдені речі передавати на місцях парафіяльним священикам або відвозити у Чернівці до православної консисторії [48, с. 25].

Окремий документ, як доповнення і уточнення до попереднього, буковинська православна консисторія видала 3 жовтня 1828 р. за підписом єпископа Ісаї Балашескула. В цьому документі констатувалось, що всі знайдені у землі старожитності належать державі і підлягають обов'язковій здачі, однак за винагороду (як певне заохочення). Розмір винагороди мала визначати відповідна державна комісія [29, с. 87].

Проте ці дві постанови мали регіональний характер. На державному рівні законодавча база почала формуватися у Відні з відповідної постанови 1856 р. зі створення розробленої і утвердженої Центральною комісією з питань дослідження і збереження пам'яток історії та мистецтва. Саме ця столична комісія, яка виникла ще 1850 р., у 1856 р. розробила і прийняла пакет

документів, який сприяв розвитку археології і створення музейних закладів на терені всієї держави [29, с. 87]. Означена комісія практично до початку Першої світової війни контролювала в Австро-Угорській імперії всі питання, пов'язані з проведенням археологічних експедицій, долею археологічних знахідок та діяльністю музеїв і приватних колекцій, які виставлялися власниками для огляду [29, с. 87-88]. Цікаво відзначити, що ця комісія ділилась на окремі секції – за кількістю земель, що входили до Австро-Угорської імперії. Кожну секцію очолювала особа, яка й відповідала за сферу археології та музейної діяльності у відповідному регіоні. Згідно з виділеним вище законодавством 1856 р. для Буковини таким чиновником було призначено Андреаса Мікуліча (1804–1881) [48, с. 27].

Перший музей, який був створений на Буковині, взяв за основу свого музейного статуту і структурної організації (тематика експозицій і сам експозиційний матеріал) статут і організацію подібного музею у м. Сараєво (Боснія і Герцеговина) [7, с. 168].

Перша згадка про наявність археологічних колекцій з описом самих предметів, що на той час вже існували у Чернівцях, фігурує в декількох листах Отто фон Петріно (1834–1884), який відправив їх згідно з поштовим штемпелем із Садагури 26 й 29 травня 1870 р. Ці листи адресувались Францу фон Гауеру, члену редакційного комітету журналу „Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien” („Повідомлення Антропологічного товариства у Відні”), започаткованого 1870 р. У них О. Петріно повідомляє свого колегу Ф. Гауера про цікаві археологічні знахідки на терені буковинського краю – п'ять кам'яних сокир, три з яких знайдено поблизу с. Маморниця, на кордоні з Молдовою, одну з них – у передмісті Сучави, і ще одну – у Чернівцях у центрі міста під час копання котловану під фундамент однієї з адміністративних будівель [28, с. 27].

Необхідно також відзначити, що найбільш ранні ініціативи та спроби створити на Буковині перший музейний заклад, датуються другою половиною 50-х рр. ХХ ст. Зокрема, чернівець-

кий викладач А. Пумнул виступив з ініціативою щодо відкриття крайового національного музею румунської культури Буковини [30, с. 324]. З відповідним клопотанням він звернувся до буковинського уряду в особі президента краю Франца Шмюкка у 1858 р. Надалі з подібною ініціативою виступив і Є. Гурмузакі – член крайової президії, який у 1864 р. також висунув ініціативу щодо виділення державою, з одного боку, й крайовою єпископською консисторією, з іншого, коштів для придбання речей і розширення музейних колекцій – археологічних, етнографічних, нумізматичних, фалеристичних, а також офіційного відкриття музею з виділенням для нього окремого приміщення [35, с. 22-23].

Під зверненням Ф. Шмюкка підписалося і ряд інших депутатів, представників від Буковини [48, с. 28]. Першою відгукнулася і виділила кошти Буковинська православна консисторія. Необхідно також додати, що гроші на музей офірувала й низка буковинських меценатів. До справи долучився й відомий громадський діяч Г. Костін – знаний фахівець у царині археологічних та історичних старожитностей. Саме він доклав найбільше зусиль для відкриття у Чернівцях окремої румунської Асоціації археологів і музею [37, с. 128-129].

У квітні 1865 р. він публікує у „Листку” Спілки румунської культури і літератури Буковини маніфест-заклик до всіх буковинських патріотів та інтелектуалів з проханням підтримати його ініціативу, що мала на меті відкриття спеціалізованого крайового музею і створення Спілки буковинських археологів [48, с. 29]. На його думку, для створення музею і Спілки потрібно було півроку. Отже, у своєму зверненні він чітко визнає термін завершення підготовчого етапу – до кінця жовтня 1865 р. Наприкінці свого звернення Г. Костін резюмує наступне: з початку листопада 1865 р. необхідно почати процес фундації і легітимізації і Спілки археологів при ньому [49, с. 95]. Відповідні архівні документи дозволяють констатувати, що протягом листопада були узгоджені та реалізовані усі процедурні питання і на початку грудня того ж року музей та Спілка при ньому були зареєстровані та ут-

верджені.

Розглядаючи витoki виникнення Сіретського музею, необхідно зазначити, що в другій половині XIX ст. на Буковині найбільш потужним осередком щодо збирання, колекціонування та пропагування археологічних старожитностей була Сіретська спілка археологів, яка від самого початку діяла при Сіретському історичному музеї і, як відомо, виступила з ініціативою щодо його створення. Кількість членів цієї Спілки у 70-х – 80-х рр. XIX ст. становила більше ста осіб – удвічі більше ніж у Чернівцях у зазначений період [33, с. 72]. Саме ця Спілка зібрала і відправила до Бухареста у державний історичний музей найбільшу кількість археологічних артефактів, зібраних на території буковинського краю. Згадуваний вище офіцер Й. Гуттер і був її фундатором, який в той період служив у Сучавському гарнізоні. Згодом він вийшов у відставку і став у 1870–1872 рр. примарем Сірета. У зазначений час, як примар, він доклав багато зусиль для збирання і створення музейної археологічної колекції у Сіреті. Він також організував декілька археологічних експедицій, які працювали на околицях Сірета. Як відзначає Б. Нікуліке, Сіретська археологічна колекція румунських старожитностей Й. Гуттера стала найкращою не тільки на Буковині, але й Румунії [48, с. 30].

Цікаві дані з біографії Й. Гуттера наводить румунський історик Віктор Преліч. У своєму нарисі, присвяченому становленню археологічних студій у м. Сірет (нарис побачив світ у 1886 р.), він, зокрема, зазначає, що Й. Гуттер народився у Сучаві 8 жовтня 1809 р. в родині інтелігентів. Його батько свого часу був примарем Сучави, гімназію Йозеф закінчив у Чернівцях. Надалі він закінчив офіцерську артилерійську школу у м. Прага. З 1843 р. Гуттер почав військову службу. У 1845–1846 рр. служив у гарнізоні в м. Городенка на посаді командира загону військових санітарів. 1 травня 1848 р. отримав чин капітана і був переведений на службу до м. Тімішоаре, звідти взяв участь у битвах біля Бирзави й Ліпови. У 1849 р. його перевели до Чернівців, а невдовзі – до Коломиї як командира прикордонного загону, який ніс службу на Угорсь-

ко-Галицькому кордоні. У подальшому він продовжує військову службу на Буковині і стає командиром Сіретського військового гарнізону [30, с. 324].

На початку 50-х рр. XIX ст. його знову переводять до Чернівців. Зокрема, під час відвідування столиці Буковини імператором Францом Йосифом II у 1854 р. Й. Гуттер командував парадом та військовим ескортом, який зустрічав та супроводжував цісаря. У 1855 р. він вийшов у відставку і оселився у Сіреті. У червні 1884 р. Франц Йосиф нагородив його Залізним хрестом III ступеня із званням орденського кавалера за здобутки саме на ниві археології та музейної справи. Важливо також відзначити, що протягом 1880-1883 рр. Й. Гуттер був у відповідному департаменті Віденської Центральної комісії представником від буковинського регіону. Й. Гуттер написав декілька наукових робіт присвячених м. Сірет в епоху середньовіччя, історії культурних споруд Буковини, по середньовічних молдавських грамотах, які стосувалися історії буковинського краю. Помер Й. Гуттер внаслідок серцевого нападу 8 травня 1886 р., залишивши найкращу на Буковині колекцію античних пам'яток і монет. Саме ця колекція стала основою археологічних старожитностей Чернівецького крайового музею [40, с. 94].

Згідно наявними джерелами – історичний музей Сірета як і Румунське археологічне товариство Сірета виникли і були зареєстровані у 1871 р. Підтвердження цього факту також можна знайти у листі Й. Гуттера до Д. Олінеску, де він повідомляє Діонісієві про те, що організацію Спілки та музею він розпочав ще восени 1870 р. [52, с. 23]. Події 1870 р., пов'язані з утворенням музею та Спілки, також згадує друг Гуттера, відомий буковинський історик Ф. Вікенгаузер [36, с. 2].

Не менш важливо відзначити, що початкова музейна колекція у Сіреті найактивніше поповнювалася протягом п'ятнадцяти років з 1871 по 1885 рр. Основу цієї колекції склали знахідки, знайдені навколо самого Сірета. Одними з перших були знайдені артефакти, пов'язані з культурою кулястих амфор (біля с. Ірені-

чешть неподалік Сучави). Результати археологічних розкопок неподалік Сірета були опубліковані в „Щорічнику” Буковинського крайового музею [40, с. 101]. Дописувачем, природно, був Й. Гуттер.

Отже, можна констатувати, що саме Й. Гуттер, як археолог-аматор, став першим в краї організатором збирання, колекціонування і наукової обробки буковинських археологічних старожитностей. Наприклад, він зібрав, класифікував і описав колекцію бронзових виробів, знайдених неподалік сіл Прилипче й Пресикарени; не меншим внеском науковця у розвиток буковинської археології та музейної справи стали проведені ним археологічні розкопки і знайдення древніх поховань античної доби (під селом Гренічешть).

Важливо відзначити, що першою офіційною археологічною знахідкою, предмети якої були каталогізовані, стала знахідка 1827 р. На городі у Ноентальфеля було знайдено одинадцять поховальних плит з пізньоантичними надписами (за с. Мамаївці, ближче до Кіцманя). Цікаво, що декілька надгробків придбав місцевий священик і подарував їх єпископу Євгену Гакману [40, с. 103]. Владика Євгеній віддав наказ семінаристам, щоб ті зробили гіпсові зліпки з цих надгробків. Семінаристи з цим завданням не впоралися, тому Є. Гакман доручив цю справу ректору семінарії – Теофілу Бенделі (1814–1875) й Теоктістові Блажевичу (1807–1879). Саме останній зроблені зліпки передав до Сучавського музею Й. Гуттерові [40, с. 103]. У знахідці 1827 р., крім надгробків, фігурує й численний посуд доби кам'яного віку. З більшості переданої кераміки були зроблені зліпки і теж передані Т. Блажевичем Й. Гуттеру. Останній отримав до музейної колекції і три автентичні посудини. Велику колекцію кераміки було знайдено і біля селища Бадін, але найцінніше – це п'ять глиняних фігурок кам'яного віку „розміром з долоню”, як записав особисто Й. Гуттер. За визначенням фахівців, це були антропоморфні статуетки неолітичної, або енеолітичної доби [16, с. 62].

Ґрунтовне висвітлення археологічних знахідок, зокрема біля

Мал. 12. Крайній з правого боку З.Воронка.

Гренічешть у 1872 р., і ряд інших Гуттером були опубліковані в декількох наукових статтях, вміщених потягом 1880-1881 рр. у часописі Віденської Центральної комісії „Mittheilungen” – („Повідомлення”) [40, с. 103-104]. Як вже згадувалося, справу Гуттера продовжив К. Ромшторфер, чії публікації з 80-х рр. XIX ст. постійно з’являлися у „Щорічнику” Буковинського крайового музею [17, с. 65].

Частину колекції археологічних старожитностей, зібрану Й. Гуттером, склали пам’ятки, знайдені неподалік селища Гатна (нині село Меріцея Міке, комуна Дорменешть). Це – золоті ювелірні вироби – персні, ланцюжки, браслети, сережки, інші жіночі прикраси [12, с. 45]. Не меншу наукову цінність складають опубліковані Гуттером матеріали, присвячені непересічній знахідці в Сіреті: знахідка сталася, коли будівельники здійснювали реконструкцію і піднімали кам’яний мур, що оточував румуно-католицьке кладовище. Внаслідок перебудови відкрився підмурок старої монастирської стіни, а поруч з нею – понад тридцять надгробних плит з написами на них вірменською мовою. За повідомленням Гутте-

ра, стали відомими прізвища вірменських родин і поважних осіб, які жили в Сіреті на початку XV ст. Зокрема, Й. Гуттер виділив такі прізвища, як Агопша, Шатбу, Ханігстан [13, с. 49].

У 1886 р. музейному закладу у Сіреті затвердили новий статут, редагування якого здійснив свого часу Й. Гуттер. Після смерті Й. Гуттера Спілка сіретських археологів розпалась на два окремі об'єднання. Одне з них очолив, як уже зазначалося вище, друг та послідовник померлого – Д. Ончулеску, другу – З. Воронка (мал. 12). Наприкінці того ж року обидва керівники прийняли рішення знову об'єднатися і відроджену організацію при музеї назвали: „Румунські археологічні спілки Буковини” [48, с. 35].

Цікавим аналітичним матеріалом і ґрунтовними науковими узагальненнями позначені археологічні студії Р.Ф. Кайндля, відомого історика, етнографа та археолога, який багато років пропрацював у Чернівецькому університеті на різних посадах. В царині археологічних студій Кайндль залишив декілька публікацій, присвячених трипільській культурі [30, с. 325]. Матеріалом для написання цих робіт послуговували археологічні розкопки, проведені наприкінці XIX ст., поблизу с. Шипинці, а також розкопки, проведені у передмісті Сірета й на його околицях. Окрему увагу Кайндль приділив розкопкам могил неподалік с. Гренічешть. Археологічні артефакти, знайдені тут Й. Сомбаті протягом 1893-1894 рр. (мал. 13), розкопаний нікрополь Кайндль датував епохою бронзи, піддавши ретельному опису й аналізу знайдений матеріал [30, с. 325]. В археологічних працях Кайндля також фігурують рештки неолітичної доби з району населеного пункту Глибока. А також це кам'яні перфоровані сокири епохи бронзи [48, с. 36].

Не менш ретельному аналізу вчений піддав археологічні знахідки 1880 р., виявлені біля с. Прилипче. Серед цікавих знахідок Кайндль виділив кінську зброю, одну бронзову сокиру кельтського типу і дві великі бойові сокири. Разом з тим, мабуть, найцікавішою знахідкою став бронзовий котел, знайдений вчителем

Мал. 13. Розкопки 1893 р. Й. Сомбаті поблизу с. Городнік де Жос.

гімназії Раду Трігорча у 1885 р. на березі р. Сірет неподалік м. Сірет в урочищі Пресикарень. Поруч з казаном було виявлено дванадцять „кельтських” топірців. Важливо підкреслити, що всі археологічні знахідки, досліджені й класифіковані Р. Кайндлем (мал. 14), потрапили до музейних колекцій Сірета і Чернівців [30, с. 326]. Зокрема, найбільша колекція топірців кельтського типу потрапила до музею Чернівецького університету у 1891 р. Варто також відзначити, що найбільш активними збирачами археологічних старожитностей у 90-ті рр. XIX ст. – на початку XX ст. були відомі на Буковині Н. Белдічану й Г. Бучуряну [48, с. 37].

Саме завдяки їхній музейній діяльності були створені і постійно поповнювалися в означений період фонди та експозиції в музеях Сірета і Радівців. Багато археологічних знахідок подарував цим музеям Й. Флейшер – особливо до Сучавського музею. Вони також спонсорували проведення щорічних археологічних розкопок в районі Сірета, Байї і населеного пункту Воловець. Не менш активні розкопки проводилися і поблизу містечка Фолтичени у другій половині 90-х рр. XIX ст. Віднайдені археологічні знахідки надалі стали основою відповідної музейної колекції; фундатором історичного музею в Фолтиценах став місцевий вчитель гімна-

Мал. 14. Раймунд Ф. Кайндль.

зії Василе Чуря [48, с. 38]. Цікаво відзначити, що до поповнення і розширення археологічної колекції в цьому музеї, який виник у 1895 р., долучився також викладач історії з Радівців – Генріх Клаузер (1838–1911). Як археолог, він здійснив наприкінці XIX ст. ряд розкопок і став першовідкривачем на терені Буковини комарівської археологічної культури. Ряд відповідних поховань ним були досліджені саме неподалік Фолтичен. Дослідження цієї культури продовжив сучасський археолог М. Ігнат лише в 1981 р. У 1899–1900 рр. археологічні колекції буковинських музеїв поповнилися кам'яними сокирами (понад п'ятдесят штук) і жіночими антропоморфними статуетками (вісім штук), знайденими у передмісті Сірета Й. Сомбаті [48, с. 39].

Важливо відзначити, що саме цей авторитетний віденський професор археології заклав основи і принципи класифікації й типологізації археологічних решток, знайдених на терені краю. Протягом 1893–1901 рр. Й. Сомбаті провів понад двадцять археологічних розкопок на Буковині і поповнив не лише місцеві музеї, а й музейні заклади Відня і Бухареста. Найбільш плідно Сомбаті працював у співавторстві з Р. Кайндлем [30, с. 126]. Він став автором першого посібника з буковинської археології, який побачив світ у 1897 р. Його науково-дослідну діяльність активно підтримували К. Ромшторфер та Й. Полек. Тривалий час Й. Сомбаті листувався з головою Чернівецької музейної комісії бароном Нікулаєм Мустаце, який також курував достатньо тривалий час проведення усіх археологічних розкопок на Буковині [48, с. 40]. Аналіз листування дає підстави констатувати, що Н. Мустаце і його помічник Василе Арічук сприяли активній науковій діяльності провідних австрійських та румунських археологів. Крім того, у своїх листах до барона Сомбаті достатньо повно висвітлює хід розкопок і їхні результати в таких археологічних зонах як Радівці, Воловець, Сатул Марє, Мілішеуць, Глибока, Городнік де Жос, Байя, Преутешть, Штірбет. Валя Глодулуй, Глиниця, Шипинці тощо [48, с. 40].

Як наслідок, на початок XX ст. у музеях Буковини зберігалось

понад півтори тисячі археологічних експонатів – від часів кам'яного віку до епохи середньовіччя (XIII – XIV ст.). На ниві буковинської археології цінними знахідками позначилась діяльність таких відомих дослідників, як Міхаель Кіпер, Зіґфрід Ледерер, капітан Вільгельм Ротенбург, примар містечка Городнік де Жос Онофрей Теляґе [48, с. 41]. Багато польового матеріалу опублікував у „Anuarul Muzeului Țării Bucovinei” („Музейний щорічник буковинської землі”) І. Андрієшеску, який брав безпосередню участь у проведенні розкопок поблизу Дорменешть, Петреуць і Калінешт у 1882–1984 рр. [48, с. 43].

Результатом комплексних археологічних досліджень, здійснених на Буковині протягом 1881–1901 рр., стала серія монографій, наукових статей, польових щоденників і таблиць, зібраних і виданих у 24-х томах в єдиній серії протягом 1886–1902 рр. Авторами цього монументального видання стали п'ятдесят сім археологів, істориків та краєзнавців. Видання побачило світ у Відні. Другу археологічну зону, де проводилися розкопки, склали території самого міста Чернівці з його передмістями, села Дубівці, Онут, Пояна Мікулуй, Великий Кучурів, Яловець, Чудей, Качіка, Кіцмань тощо. Більшість археологічного матеріалу з цього регіону так само осіло в експозиціях буковинських музеїв [48, с. 46].

Необхідно підкреслити, що в Кіцмані у 1902 р. зусиллями місцевого колекціонера старожитностей, сільського вчителя І. Прокоповича була виставлена для огляду його приватна археологічна колекція. Опис його колекції та її аналіз фігурують в наукових статтях Р. Кайндля, К. Ромшторфера та Й. Сомбаті. Найбільше уваги їй приділив останній дослідник. Основу колекції склала пізньоантична і ранньосередньовічна (ліпна не шліфована і шліфована) кераміка – германська, візантійська й слов'янська [48, с. 48].

Ініціатива і розробка необхідної документації для відкриття Крайового музею у Чернівцях пов'язана з діяльністю Віденської центральної комісії з дослідження і збереження пам'яток історії. Ця комісія у 1856 р. затвердила офіційну програму, де обґрунто-

увалась необхідність відкриття музейного закладу у Чернівцях [40, с.103]. Крім цього, ця сама комісія у тому ж році прийняла окремий документ, у якому йшлося про необхідність проведення на території Буковини систематичних археологічних розкопок. Знайдені артефакти мали згодом осісти у майбутніх музейних колекціях. Однак спілка при музеї, як і сам музей, почали функціонувати лише у 1863 р. На час відкриття музею основа для колекції вже була підібрана.

В останні десятиліття XIX ст. найбільш активно та плідно на ниві археологічних досліджень і створення археологічних колекцій для буковинських музеїв працювало „Румунське археологічне товариство”, яке з 1888 р. очолював К. Ромшторфер (мал. 15). Саме члени цього товариства наполягали і доклали чимало зусиль для того, щоб у 1893 р. був відкритий оновлений Крайовий музей у Чернівцях. Відповідний дозвіл було підписано у березні 1893 р. у Відні. Одночасно держава виділила тридцять тисяч флоринів на потреби музею [33, с. 84]. Окрасою відновленого музею стала саме археологічна колекція. При Крайовому музеї почав виходити „Щорічник”, де провідні науковці – археологи та історики регулярно друкували свої наукові статті, присвячені археологічним знахідкам та опису музейних колекцій. Цей „Щорічник” виходив протягом 1893–1914 рр. Першим редактором музейного „Щорічника” став К. Ромшторфер. Цікаво відзначити, що Міністерство фінансів для проведення археологічних розкопок кожного року виділяло 300 флоринів [33, с. 85].

Широкомасштабні розкопки протягом 1893–1895 рр. К. Ромшторфер провів у Сучаві, в стольній фортеці. Зокрема, на терені фортеці він знайшов численні фрагменти кераміки епохи бронзи [39, с. 290]. Основу музейної колекції на кінець 90-х рр. XIX ст. склали керамічні вироби епохи неоліту та енеоліту, кам'яні та бронзові сокири, ранньосередньовічні ювелірні вироби та зброя. Постійними дописувачами „Щорічника” були такі авторитетні дослідники-археологи, як П. Рейнеке (періоди епохи бронзи і заліза на Буковині), Й. Сомбаті, Р. Кайндль, Й. Полек,

Мал. 15. Карл А. Ромшторфер.

С. Маріан, Д. Олінеску та ін. [39, с. 290]. З істориків на сторінках видання часто друкувались Д. Ончул, о. Д. Дан, А. Сімігінович. Від перших років відкриття музею одержував достатньо значні суми грошей від донаторів на поповнення фондів та колекцій. Наприклад, одним із таких благодійників був вже згадуваний вище В. Арійчук з с. Шипинці. Цей колекціонер, крім грошей, неодноразово дарував музею археологічні артефакти. Таким самим благодійником був і Н. Мустаце. У 1893 р. він подарував музею шістдесят шість мідних монет, три срібні і дві монети з нікелю; всі монети були знайдені у с. Строїнці [39, с.292]. Е. Весловчі з Сірета дарує цьому ж музею срібну римську монету, одну срібну середньовічну монету і двадцять дві мідні монети. Ці монети стали основою першої музейної нумізматичної колекції. Майже всі дарунки музею приватними особами були описані в крайовій пресі [48, с. 51].

Надалі монетна колекція музею поповнювалась за рахунок нових дарувань. Наприклад, директор Радівецької гімназії Г. Клаузер передав музею дві пізньоримські монети, знайдені у передмісті Сірета; вчитель Іліє Бендаш подарував п'ять мідних монет, знайдених 1892 р. на подвір'ї церкви Св. Миколая у Чернівцях; Євген Козак офірував музею кераміку, яку він виявив під час проведення розкопок на території монастиря Сучевіца, а також свій науковий звіт, присвячений результатам розкопок. Серед відомих донаторів музею фігурує ім'я Германа Міттельмана (1869–1916): він подарував музею повну колекцію поштових марок, погашених на території Буковини на 1892 р. [39, с. 293]. Крайовий музей Чернівців доволі швидко набув авторитету серед інших європейських музеїв. Зокрема, з ним почали листування і обмін дублетами такі відомі наукові центри, як Стокгольмська королівська академія історії та археології, Королівський університет в Упсалі, Берлінська академія наук. Найбільш жваво наукові заклади обмінювались з Чернівецьким музеєм „Щорічниками”: у списку центрів, які бажали придбати музейний „Щорічник” фігурує сорок сім адрес.

На 1899 р. музей був остаточно структурований і поділений на наступні секції: археології (виставку буковинської археології започаткував і підготував до огляду Ромуальд Вюрцер, який багато речей теж подарував музею з власної колекції); етнографії та народних промислів; природничої історії; нумізматики та історії мистецтва. Як підкреслює більшість науковців, які відвідували музей наприкінці ХІХ ст., найбільш солідно та презентабельно виглядала археологічна секція. Одним з останніх науковців, хто поповнив цю секцію новими знахідками, був І. Ністор [48, с. 51].

Багато археологічних знахідок передав до фондів музею о. В. Томюк, парох с. Бедеуць, історик та археолог-аматор. Цей священнослужитель став на Буковині фундатором церковної археології. Понад двадцять років В. Томюк досліджував історію зведення монастирів і церков краю. Він описав і дослідив понад сто п'ятдесят культових споруд Буковини. Разом з тим він проводив і польові археологічні дослідження. В його колекції, яку він під кінець життя передав Крайовому музею, нараховувалось двадцять сім кам'яних сокир, знайдених переважно на території, що належала монастирю Сучевіца [39, с. 295]. Він також знайшов чотири т.зв. степові кам'яні хрести V ст., а також дві кам'яні язичницькі фігури ідолів, які датуються кінцем IV тисячоліття до н.е. Ці археологічні пам'ятки він передав до колекції Сучавського історичного музею. В. Томюк першим на терені Буковини виявив і розкопав два некрополі епохи Гальштату неподалік с. Воловець. Розкопки проводились о. Томюком і його колегою Ґ. Клаузером [39, с. 295-296].

Багато наукових статей з буковинської археології опублікував так само І. Ончуд, який свою археологічну колекцію теж передав Крайовому музею Чернівців. В історію буковинської археології він увійшов і як відкривач старовинної земляної фортеці, розташованої в урочищі неподалік с. Нові Фратівці [48, с. 52]. Цю фортецю продовжив досліджувати інший священник о. І. Порумбеску (батько Чіпріана Порумбеску). Розкопки він проводив у 1895 р. Археологічний звіт він того ж року передав до Крайового музею

Чернівців, як і всю знайдену кераміку. Археологічним доробком відзначається і священник с. Стража – Д. Дан. Проводячи розкопки неподалік села, він знайшов кременеві знаряддя праці і найбільш ранні пам'ятки кам'яного віку [48, с. 54].

Разом з тим, необхідно зазначити, що наприкінці XIX ст. чи не найбільш обширна археологічна колекція була зібрана у Сучавсько-

му музеї. Основу цієї колекції склали артефакти, знайдені К. Ромшторфером під час проведення розкопок на території Сучавської фортеці протягом 1895–1904 рр., і місцевого вчителя Й. Флейшера (мал. 16), який активно йому допомагав [48, с. 56]. Саме останній виступив з ініціативою фундації в Сучаві музею, де мали експонуватися результати майже десятирічних археологічних розкопок. Його ініціативу підтримав К. Ромшторфер. Ідею створення музею також підтримав тодішній мер Сучави Ф. Логес, який не бажав, щоб археологічні матеріали розпоршились по музеях усієї Австро-Угорщини.

Товариство сучавських любителів археології згідно з рішенням

Мал. 16. Йозеф Флейшнер.

ням, прийнятим 7 листопада 1899 р., почало підготовку необхідної документації для відкриття музею. Згідно з планом передбачалось, що музей повинен був мати декілька секцій, зокрема – археології, історії, етнографії та відділу природознавства. Експонати мали відображати історичне минуле Сучавського повіту. Основою статуту послугував статут Крайового музею

Мал. 17. Сіміон Флоря Маріан.

м. Чернівці [33, с. 97]. Адаптований статут Сучавське товариство археології затвердило 4 січня 1900 р. під час загальних зборів. На цьому засіданні були присутні сорок шість членів-фундаторів, з яких найбільш відомими були на Буковині Васіле Бамбак (поет, викладач літератури у Сучавському ліцеї), А. Дашкевич (доктор філософії, відомий громадський діяч), Ш. Репта (директор Сучавської гімназії), С. Маріан (мал. 17), К. Ромшторфер, Теодор Штефанеллі, Вільгельм Шмідт. До складу правління музею увійшли: голова Ш. Репта, віце-голова Ф. Логес, Георге Міхуце – секретар, А. Дашкевич – касир, Й. Флейшер – кустод (науковець-наглядач за музейною колекцією), Костянтин Прокопович – бібліотекар. Становлення музею відбувалось протягом п'яти

наступних років. Отже, можна констатувати, що офіційно музей почав працювати з 1905 р. [48 с. 55].

Кілька збірок старожитностей зберігалось і в Чернівецькому університеті. Це, перш за все, нумізматична колекція. Основу її покладено 21 травня 1877 р., коли університету було передано декілька колекцій з Крайового музею Чернівців у зв'язку з припиненням його діяльності. Серед них велику цінність мала колекція монет (три тисячі двісті тридцять три шт., з них вісімнадцять – золоті). У подальшому ця колекція збагатилась завдяки старанням К. Ромшторфера, який передав у монетний кабінет університету частину виявлених ним монет з археологічних експедицій. Упродовж 1890-1893 рр. колекція збільшилась за рахунок проведення нових археологічних експедицій у Сучаві та придбання двісті сім античних золотих, срібних та мідних монет у однієї приватної особи. Станом на 21 травня 1900 р. колекція нараховувала п'ять тисяч сто дві одиниці збереження монет й п'ять коштовних камей; крім того, зросла також кількість цінних історичних документів – до двадцяти семи одиниць [34, с. 68].

Крім археологічних та нумізматичних колекцій, чернівецькі музеї австро-угорської доби могли також пишатись оригінальною добіркою предметів епохи античності. Цю колекцію античних старожитностей збирали протягом 1886–1893 рр. такі відомі вчені та краєзнавці, як Д. Олінеску (голова Румунського археологічного товариства), Константин Мораріу (секретар товариства). У подальшому означена колекція була передана до фондів Національного музею в Чернівцях (початок 30-х рр. ХХ ст.) [34, с. 60]. Цікаво відзначити, що колекція античних речей значною мірою поповнювалась за рахунок багатьох румунських благодійників, серед яких варто згадати Костянтина Мандичевського (1859–1933) – відомого буковинського юриста й шкільного інспектора, Д. Ісопеску – викладача гуманітарних дисциплін в гімназіях Сучави та Чернівців, Д. Ончула, професора історії, академіка Румунської академії наук, С. Маріана, священика, етнографо-фольклориста Румунської академії наук, О. Цуркана та ін. [34, 446]

с. 64]. Деякі античні артефакти в цю колекцію офірували К. Ромшторфер, Ф. Вікенгаузер, Р. Кайндль, Й. Полек [34, с. 65-66]. Більшість речей репрезентували скіфську культуру, гето-романську епоху, кельтський період, латенську й зарубинецьку культури, а також артефакти епохи Великого переселення народів [34, с. 66-67].

В середині 30-х рр. ХХ ст. в культурному житті Чернівців сталася знаменна подія: 29 вересня

– 1 жовтня 1935 р. в Чернівцях і Сучаві проходив III Конгрес археологічних та нумізматичних старожитностей, на який з'їхалося багато авторитетних вчених з усієї Румунії, а також Австрії, Німеччини, Франції, Італії та Польщі. Чернівці на цьому Конгресі представляли Іон Ністор (1876–1962) (мал. 18), Теофіл Саучук-Севяну (1884–1971) (мал. 19). Останній виступив на Конгресі з ґрунтовною доповіддю на тему „Колекція монет та інших античних предметів з музею університету м. Чернівці: Історичний огляд та атрибуція” [34, с. 61].

У 1939 р. розширений варіант його доповіді побачив світ у

Мал. 18. Іон Ністор.

вигляді брошури, де на сорока семи сторінках вчений послідовно розглядає історію створення, розвиток та формування цієї унікальної колекції. До речі, ця колекція під час роботи Конгресу була виставлена для огляду. В брошурі Т. Саучук-Севяну констатує, що через два роки після своєї фундації університет 1877 р. прийняв до себе на збереження від Крайового музею Чернівців сто двадцять три (античних об'єкти) [34; с. 67]. Вищезазначена колекція опинилася на філософському факультеті; відповідальним за неї були призначені декан та два викладачі [34, с. 67].

Одночасно у статут університету ввели окремий пункт, згідно з яким кожний новообраний декан філософського факультету ставав матеріально-відповідальним за збереження згадуваної колекції. Передану колекцію закріпили за кафедрою всесвітньої історії. У 1893 р. Рада університету прийняла рішення повернути частину колекції – предмети античності до Крайового музею, залишивши на своєму балансі лише нумізматику. У 1903 р. Рада приймає ще одне рішення: залишити як наочність тільки античні та візантійські монети, а всі інші (середньовічні молдавські, польські, німецькі) теж повернути до Крайового музею [34, с. 68].

13 травня 1903 р. професор, антикознавець Йозеф Кромаєр (1859–1934) (мал. 20), за попередньою усною домовленістю прийняв рішення передати дві тисячі чотириста шістьдесят одну моне-

Мал. 19. Теофіл Саучук-Севяну.

ту середньовічної молдо-валаської доби до Крайового музею Чернівців за умови, що музей у свою чергу віддасть зі своїх нумізматичних колекцій всі античні монети. На думку професора, було би краще монети з обох колекцій – університетської та музейної згрупувати за наступним принципом: усі античні та візантійські мали б зосередити в нумізматичному кабінеті університету, а всі середньовічні монети – в Крайовому музеї. Для транспортування монет Й. Кромаєр залучив представника офіційної влади – капітана жандармерії Едуарда Фішера (1862–1935) (мал. 21). Останній мав гарантувати безпеку і доставку монет до музею. Другою офіційною особою, яка мала спостерігати за процесом передачі, був директор школи мистецтв та промислів К. Ромшторфер [34, с. 68].

Мал. 20. Йозеф
Кромаєр

Однак, сталося щось дивне і непередбачуване. Шеф жандармів у супроводі декількох своїх підлеглих на автомобілі завантажив сейф з монетами і відвіз його не в музей, а до свого кабінету, розташованого в казармах чернівецької жандармерії. Справа в тому, що на той час Е. Фішер мав намір написати науковий нарис стосовно історії монетної справи у середньовічній Молдові, який мав бути найближчим часом опублікований в музейному „Щорічнику”. Під тим самим приводом Фішер у той таки день також приїхав до Крайового музею у Чернівцях і вилучив для тимчасового користування всі молдавські середньовічні монети з музейної колекції. Мабуть, Е. Фішер розраховував на те, що за декілька тижнів перед тим новим наглядачем та відповідальним за колекції було призначено К. Браду (замість А. Мікуліца), і він ще не увійшов до кінця в курс справи. Розрахунок виявився правильним. Попередній

наглядач не за яких умов не погоджувався тимчасово передати Фішеру молдавські монети, а новий – погодився, можливо зважаючи на авторитетність жандармського чину Фішера [34, с. 68].

Таким чином, всі монети, атрибутовані як молдавські, теж опинились у руках жандарма. Найціннішими були монети, виявлені археологами за останні двадцять років під час проведення розкопок на території Сучавської фортеці і поблизу неї. Музейним працівникам Фішер пояснив, що це необхідно для завершення роботи над статтею, а К. Браду пообіцяв взяти його у співавтори. Ці події описані у пояснювальній записці тодішнього директора Крайового музею професора Т. Ступніцькі. Отже, за один день всі молдо-валаські монети опинились у сейфі Фішера. Проте очікуваної наукової статті чи нарису з невідомих причин останній так і не написав ні через рік, ні через десять років, хоча за цей час з капітана досяг чину полковника, а невдовзі (1916 р.) – й генерал-майора [34, с. 68-69].

Звичайно, ця колекція мала і певні наслідки. Зокрема, збереглась пояснювальна записка директора музею Т. Ступніцькі, де він зазначає наступне: „Ці молдавські монети передав я персонально, в кабінеті, розташованому в жандармській казармі, без будь-якого акта-передачі. У 1906 р. я також передав пану Фішеру ще частину молдавських монет і медалей, які за цей час (з 1903 р.) поступили до музею. Це були переважно монети, які знаходились у фондах і на 1903 р. не були описані й не виставлені на огляд. У другому випадку я теж не отримав від шефа жандармів жодного документа про передачу монет” [34, с. 69].

У своїй доповіді Т. Саучук-Севяну прослідкував і подальшу долю цієї багатой нумізматичної колекції. Згідно з його повідомлення у 1914 р., на початок Першої світової війни, генерал-майор Фішер викликав директора Крайового музею Т.

Мал. 21. Едуард Фішер.

Ступніцкі, для того щоб той прийняв назад всю колекцію молдавських монет у музей. Дерев'яну скриньку, де зберігалась колекція, директору передали два жандарми у присутності Е. Фішера, однак знову без офіційного супровідного листа і акта передачі. Далі Т. Ступніцкі цю скриньку вмістив у ще одну більшу, теж дерев'яну, і закопав у підмурку прибудови музею, зверху місце схованки він закидав битою цеглою. У 1915 р. російська армія влаштувала у цій прибудові солдатську кухню, пізніше у 1919 р. Т. Ступніцкі викопав монетну колекцію, од-

нак виявилось, що більша частина монет була вкрита окисом та іржею, що значною мірою зіпсувала стан монет. Причина полягала в тому, що на це місце з кухні постійно виливалась брудна вода, помий та окріп [34, с. 69].

Колекція античних монет, яка залишалась з 1903 р. на балансі університету, була упакована теж 1914 р. (з відомих причин) особисто професором Р. Кайндлем у спеціальний оцинкований ящик, який важив сорок дев'ять кілограмів, і відправлена до Відня. Кайндль побоювався залишати її в місті, оскільки фронт наближався до Чернівців. Однак ще одна частина цієї університетської колекції античних монет, менш цінних, була тим самим Р. Кайндлем залишена у законсервованому стані у якомусь потаємному місці. У підсумку, як підкреслював Т. Саучук-Севяну у своїй доповіді, після завершення війни „баланс” багатой нумізматичної колекції університету зводився до наступного: монети, які залишались десь у схованці організованій Кайндлем (це теж були монети із золота і срібла), зникли безслідно. Оскільки протягом 1915–1918 рр. Чернівці декілька разів переходили з рук в руки, і в ньому розквартирували як російські, так і австрійські війська, які почергово грабували резиденцію буковинських митрополитів та корпуси університету, знайти місце знаходження колекції у подальшому виявилось неможливим [34, с. 69].

Після підписання миру у листопаді 1918 р. Віденський університет (мал. 22) повернув Чернівецькому університету ящик з монетами, які були врятовані Кайндлем; сам Р. Кайндль покинув Чернівці у 1915 р. і осів, як відомо, у Австрії. Після повернення колекцію знов взяв на баланс перший румунський ректор університету (1918–1919) священик, доктор філософії Василе Тарнавчі (1859–1945). Колекція молдавських середньовічних монет, яка виявилась значною мірою зіпсована і вже не підлягала реставрації, була повернута Крайовому музею. Однак на той час для огляду вже були виставлені

Мал. 22. Віденський університет. Центральний корпус.
Сучасне фото.

тільки монети, які не зазнали суттєвих пошкоджень. Цікаво відзначити, що Е. Фішер після війни таки опублікував (1929 р.) ґрунтовну нумізматичну монографію, присвячену монетам середньовічної Молдови, у вигляді додатків подав фотографії всієї колекції [34, с. 70].

Варто також додати, що під час проведення III Конгресу, як уже зазначалось вище у вересні 1935 р., з дозволу тодішнього міністра освіти і ректора Чернівецького університету І. Ністора Т. Саучук-Севяну виставив залишки обох колекцій – античної та молдавської – у приміщенні університетської бібліотеки. Відповідальним за колекцію цього разу були призначені директор бібліотеки Є. Пеунел і проректор університету Є. Хакуе. Однак пригоди з цією об'єднаною колекцією, яка була виставлена для огляду протягом року в одному із лекційних залів бібліотеки, не завершилась. Восени 1936 р. шафа-вітрина з монетами була транспортована до кабінету керівника

семінару з античної історії. Це було зроблено на прохання Т. Саучук-Севяну і його помічника, колишнього учня професора, Владимира Кляйна. Т. Саучук-Севяну почав активно працювати з колекцією і зайнявся новою атрибуцією, що збереглися, оскільки уся супровідна документація і паспорти були втрачені під час Першої світової війни [34, с. 71].

Після проведення повної інвентаризації вчений публікує звіт, де із сумом констатує, що частина надзвичайно цінних монет доби античності, а саме п'ятсот двадцять три монети (золото, срібло, бронза, мідь, грецькі, македонські, римські, візантійські), відсутні, хоча на 1914 р., згідно із старим каталогом всі були наявні. Означений звіт щодо стану колекції був опублікований Т. Саучук-Севяну у 1939 р. – за два місяці до початку Другої світової війни. Отже, на початок війни, згідно з тим же звітом вченого в університетській нумізматичній колекції ще залишалось сімсот дев'яносто шість ідентифікованих монет і тридцять одна не ідентифікована [34, с. 71].

Разом з тим у колекції не залишилось жодної середньовічної молдавської монети: у 1919 р. за наказом румунського уряду частина була вивезена до Бухареста, друга частина передана знову до Крайового музею Чернівців. Як зазначає сучасний румунський дослідник Валеріан Чіофу, колекція молдавських середньовічних монет з Чернівців була виставлена і репрезентована в історичному музеї Бухареста у 1981 р. професором Р. Гассауером. Цю колекцію поповнив і сам Гассауер, подарувавши у музей ще ряд монет [34, с. 71].

Як вчений, Т. Саучук-Севяну атрибував і описав, опублікувавши відповідні звіти у фахових часописах, ще ряд нумізматичних колекцій з чернівецьких музеїв. Наприклад, можна згадати турецький монетний скарб, що являв собою п'ятдесят дві середньовічні срібні еліпсоїдні монети, знайдені у 1934 р. на подвір'ї церкви у Ватра-Молдовіцей (ктитором церкви був Олександр I Добрий). Крім того, у 1938 р. Т. Саучук-Севяну описує і публікує наукову статтю про результати археологічних розкопок, проведених протягом 1924–1927 рр. на терені

буковинського краю. Він атрибутував двадцять сім палатських та македонських срібних монет, викарбуваних Олександром Македонським, Селевком та Лісімахом. Дослідник виокремив і паспортизував бронзові імперіали II–III ст., монети часів правління Гордія III й Філіпа Араба з їхніми портретами на аверсі. Ці античні монети були знайдені в районі Сіркета у 1932 р. Не менш цікавою і науково ваговою є його публікація, присвячена знайденим на Буковині монетам скіфських царів Каніта, Саріака й Акроса з відповідними їхніми зображеннями [34, с. 71-72].

Окрім нумізматичної збірки, в університеті існувала окрема колекція старожитностей – вісімдесят вісім одиниць збереження. 1890 р. всі предмети були описані та упорядковані, а 29 травня 1891 р. науковці завершили укладання каталога-визначника. 7 квітня 1893 р. колекція старожитностей у кількості дев'яносто чотири одиниці була передана Крайовому музею Чернівців.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна констатувати наступне. Численні археологічні артефакти, які були виявлені під час розкопок на території краю вченими-археологами та краєзнавцями, описувались, каталогізувались і передавались до музеїв Буковини, де вони ставали експонатами виставок та колекцій. Разом з тим, варто підкреслити, що чимало археологічних та нумізматичних пам'яток також було передано до буковинських музейних закладів місцевими колекціонерами з їх власних збірок.

Джерела та література: 1. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 4176. Листування з Чернівецьким університетом про перевезення в м. Чернівці скелета мамонта, знайденого під час розкопок в районі громади Деа за 1876 р. – 5 арк.; 2. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 15782. Листування з Дирекцією Крайового музею про передачу йому археологічних пам'яток, знайдених при перебудові Сучавського монастиря за 1893 р. – 13 арк.; 3. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 6141. Циркуляр начальника повітових управлінь про надання допомоги працівнику придворного музею м. Відень Йозефу Сомбаті у проведенні ним наукових досліджень на Буковині за 1893. – 5 арк.; 4. ДАЧО. – Ф. 3. – Оп. 2. – Спр. 19285. Листування з Сіретським повітовим управлінням стосовно затвердження Статуту товариства краєзнавчого музею „Museum Verein” в м. Сірет за 1901. – 10 арк.; 5. ДАЧО. – Ф. 862. – Оп.

1. Спр. 4. Листування з Радівецьким повітовим музеєм про передачу йому дублетів археологічних і нумізматичних експонатів за 1936 рр. – 2 арк.; 6. Anuarul Muzeului Bucovinei. (Istorie, archeologie-etnografie, folclor). – Cernăuți, 1944. – P. 4; 7. Andrieșescu I. Cercetări și descoperiri arheologice în Bucovina // Cronica Numismatică și Arheologică, 1936. – Vol. XII. – № 105 (ianuarie-martie). – P. 161-173; 8. Morariu L. Muzeul orașului Suceava // Junimea Literară, 1926. – Vol. XV.– № 1-2. – P. 47-48; 9. Morariu L. Muzeul Sucevii // Făt-Frumos, 1928. – Vol. III. – № 5 (septembrie-octombrie). – P. 143-145; 10. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 10 (14/26 ianuarie). – P. 37; 11. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 11 (15/27 ianuarie). – P. 41-42; 12. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 12 (16/25 ianuarie). – P. 45-46; 13. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 13 (17/29 ianuarie). – P. 49-50; 14. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 14 (18/30 ianuarie). – P. 53-54; 15. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 15 (19/31 ianuarie). – P. 57-58; 16. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 16 (21 ianuarie/2februarie). – P. 61-62; 17. Olinescu D. Starea arheologică în Bucovina // Tribuna, 1886. – Vol. III. – № 17. – (22 ianuarie/3februarie). – P. 65-66; 18. Затуловська О., Піддубний І. З історії діяльності буковинських музеїв // Музейний щорічник, 2002. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – С. 3-9; 19. Затуловська О. Піддубний І. З історії найстарішого музею // Буковинське віче, 1998. – 20 травня. – С. 3; 20. Ільків М. Основні віхи в історії дослідження старожитностей бронзового віку на Буковині // Роль та місце музеїв у підвищенні туристичної привабливості регіонів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Чернівці, 15 грудня 2011 р. – Чернівці: Букрек, 2012. – С. 64-73; 21. Ільків М. Дослідження старожитностей бронзового віку Північної Буковини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові студії. – Львів-Винники: Априорі, 2013. – № 6. – С. 42-49; 22. Ільків М. Археологічні старожитності Чернівецької області (палеоліт-епоха бронзи): Навчально-методичні рекомендації. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – 68 с.; 23. Михайлина Л.П., Пивоваров С.В. Вивчення старожитностей Буковини в ХІХ – на початку ХХ ст. // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. I. С. 242-249; 24. Михайлина Л., Пивоваров С. Розвиток археологічної науки в Чернівецькому університеті // ПССІАЕ. – 2000. – Т. 3. – С. 35-45; 25. Танащик Д. Виникнення та діяльність Буковинського промислового музею (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР. Тези доповідей та повідомлень обласної історико-краєзнавчої наукової конференції (Чернівці, 11-12 травня 1990 р.). – Чернівці: Золоті литаври, 1990. – С. 199-200; 26. Танащик Д. Стан колекціонування та музейної справи на Буковині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Питання історії України. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – Т.2. – С. 200-2008; 27. Фрунчак С., Фантух А. З археологічної спадщини Р.Ф. Кайндля // ПССІАЕ. – 1999. – Т. 2. – С. 194-197; 28. Шманько О. Дослідження трипільської культури в межириччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.) // ПССІАЕ. – 1999. – Т. 2. – С. 184-194; 29. Angheliniu M. Evoluția gândirii teoretice în arheologia românească. Concepte și modele aplicate în preistorie. – Târgoviște, 2003. – 385 p.; 30. Babeș M. Marile

etape ale dezvoltării arheologiei în România // Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, 1981. – T. 32. – № 3 (iulie-septembrie) . – P. 319-330; 31. Boroneanț A. Alexandru Odobescu și aportul său la dezvoltarea arheologiei românești clasice (1834-1895) // Arheologia clasică în România. Primul secol / Coordinator Alexandru Barnea. – Cluj-Napoca, 2003. – P. 33-77; 32. Ceaușu M.-Ș. Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774-1815). – Iași, 1998. – 407 p.; 33. Chirilă G.-C. Istoria muzeelor din Moldova (până în anul 1945). – Iași, 2008. – 113 p.; 34. Ciofu V. L. Teofil Sauciuc-Săveanu. Viața și opera. – Iași, 2014. – 142 p.; 35. Emandi E. I. Muzeul de Istorie Suceava .- București, 1985. – 146 p.; 36. Gassauer R., Turturean N. Muzeul orașului Suceava // Anuarul Liceului ortodox Or. „Ștefan cel Mare” în Suceava. 1924- 1925 aa., 1926. – P. 3-28; 37. Gramadă I. Viața românească în Bucovina // Viața românească. Revistă literară și științifică, 1908 Vol. III. – P. 125-131; 38. Grigoroviță M. Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică. – Suceava, 2005. – 133 p.; 39. Ignat A. Muzeul din Suceava – opt decenii de activitate // Suceava, 1977. – Vol. IV. – P. 289-300; 40. Ignat M. Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava // Studii și Materiale, Istorie. Anuarul Muzeului Județean, 1969. – Vol I. – P. 93-104; 41. Ignat M. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstattului timpuriu în județul Suceava // Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, 1981. – Vol. II. – P. 133-146; 42. Ignat M. Decoperiri din prima jumătate a secolului V e.n. pe valea Suceavei // Studia Antiqua et Archaeologica, 1983. – Vol. I. – P. 206-218; 43. Ignat M. Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Suceavei. – Suceava, 2000. – 241 p.; 44. Ignat M. Un cercetător mai puțin cunoscut a vestigiilor arheologice din Bucovina: Isidor cav. De Onciul // Suceava, 1997-1998. – Vol. XXIV-XXV. – P. 343-346; 45. Niculică B. P. Epoca mijlocie și târzie a bronzului în Podișul Suceavei. – Iași, 2006. – 61 p.; 46. Niculică B. P. Societatea arheologică română din Bucovina. 122 de ani de la înființare // Crai Nou, 2008. – Vol. XIX. – № 4780 (vineri, iulie). – P. 5; 47. Niculică B. P. Începuturile arheologiei preistorice în Bucovina // Societăți, muzee, cercetări / coordinator Mihai Iacobescu. – Iași, 2008. – Vol. Istorie și contemporaneitate. Profesorului Ion I. Solcanu la a 65-a aniversare. – P. 58-78; 48. Niculică B. P. Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică Română. – Suceava, 2009. – 181 p.; 49. Oprea I. N. Bucovina în presa vremii. – Iași, 2008. – Vol. I. Cernăuți în presa vremii 1811-2008 aa. – 187 p.; 50. Reși S. Orașul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei. – Cernăuți, 1927. – 145 p.; 51. Vatamaniuc D. Ernst Rudolf Neubauer, profesor, scriitor și jurnalist // Analele Bucovinei, 1994. – Vol. I. – № 1. – P. 113-121; 52. Vatamaniuc D. Dionisie O. Olinescu, arheolog și cronicar al vieții științifice, culturale și artistice // Analele Bucovinei, 1996. – Vol. III. – № 1. – P. 17-32.